

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

НЕСТЕРОВА МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 165.194

**СУЧАСНІ КОГНІТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ**

спеціальність 09.00.09 – філософія науки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та методології науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор **Добронравова Ірина Серафимівна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри філософії та методології науки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна**, Міжнародний гуманітарний університет, професор кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, професор **Кисельов Микола Миколайович**, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, завідувач кафедри культури та соціально - гуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, професор **Марчук Михайло Георгійович**, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри філософії.

Захист відбудеться 31 жовтня 2016 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13, а. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал 12.

Автореферат розісланий 30 вересня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. О. Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасні когнітивні дослідження переживають надзвичайне піднесення. Починаючи з середини минулого століття, коли, як вважають науковці, зародилася когнітивна наука, галузь когнітивних досліджень значно розширилася й можна говорити про становлення окремого напрямку в сучасній постнекласичній науці. Як зазначає В.С. Стьопін, сучасна наука має справу зі складними людиновимірними системами, і саме ця людиновимірність актуалізує розвиток когнітивних наук, що спираються на принцип активного суб'єкта, який не тільки пізнає, але й діє. Однією з основних тенденцій сучасної епістемології є підхід до знання у єдності з діяльністю активного суб'єкта й включення процесу пізнання у соціокультурний контекст. Осмислення результатів, отриманих у когнітивістиці та методології когнітивних наук (когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, досліджень у галузі штучного інтелекту тощо), відбувається у межах філософії науки.

Складна соціально-економічна ситуація у сучасному українському суспільстві актуалізує теоретичні й практичні наукові дослідження у когнітивній галузі з виходом на методологічні засади пізнавальної та практичної діяльності людей як активних суб'єктів соціальної реальності. Нашій державі потрібні наукові розвідки щодо того, як людина мислить, як вона приймає рішення, як утілює їх у дійсність, з опертям на вирішення фундаментальних філософських питань, наприклад, як співвідносяться мозок і психіка, тіло і свідомість, пізнання та розуміння, що хвилювали людство зі стародавніх часів. Але тільки зараз з'являються можливості наукового розв'язання цих проблем. Розвиток когнітивних досліджень викликаний появою нових методів дослідження мозку, так би мовити, «зсередини» і в режимі «реального часу»: магнітоенцефалографія, функціональна магніторезонансна томографія, позитронно-емісійна томографія та ін. Вони дозволяють не тільки зрозуміти, як працюють окремі нейрони (це був попередній науковий прорив з імплантованими електродами), а й отримати цілісну динамічну картину функціонування мозку.

Таким чином були закладені підвалини для нового прориву, коли науковий інтерес та можливості його задовольнити збіглися. Так, світовою наукою розпочато глобальні міжнародні проекти з дослідження мозку та свідомості – Brain (2009) та the Human Connectome Project (2014), результати яких потребують глибокого філософського осмислення. Цими дослідженнями займається понад сто кращих лабораторій по всьому світу. Практичну цінність таких досліджень важко переоцінити – наприклад, сучасні дані про феномен нейропластичності мозку можуть подарувати надію на реабілітацію та повернення якості життя для багатьох потерпілих від інсульту, навіть масивного (Н. Дойдж, П. Бач-і-Ріта). Безумовно, актуальними є технології підвищення когнітивної ефективності, а отже, і якості життя у здорових людей, особливо в похилому віці (М. Марценіх). Сучасний стан когнітивних наук дозволяє беззаперечно стверджувати, що когнітивні процеси тісно пов'язані з основними формами життєдіяльності людини (Е. Тауб, В. Рамачандран). Але не тільки розквіт нейронаук, наукових досліджень впливає на життєво важливі для людського суспільства моменти. Поняття «конвергентні технології» (від англ.

converging – що «збігаються», «збираються разом», «об'єднані загальними інтересами») пов'язане, передусім, з роботами М. Кастельса. Це поняття з'явилося у середині 90-х років ХХ століття й потребує ґрунтовного філософського аналізу. М. Кастельс виокремлює нову інформаційно-технологічну парадигму, становлення якої можна спостерігати в галузі інноваційної економіки, менеджменту, соціології і культури. До НБІК-технологій (NBIC-конвергенції) відносяться нанотехнології, біотехнології, інформативні технології та когнітивні технології. Роль когнітивних технологій стає все більш важливою, оскільки саме вони надають інструментарій візуалізації, уявлень і моделей цих наукових напрямів (Т.В. Чернігівська).

Завважимо, що конвергентні технології та їх економічні, освітні, управлінські, правові, етико-екологічні тощо прояви визначають нові стратегії розвитку цивілізації і в цій якості потребують усебічного філософського осмислення. При цьому увагу слід зосередити саме на економічних, освітніх, управлінських, правових і етико-екологічних аспектах проблеми, що виникають у контексті NBIC.

Слід окреслити й методологічні аспекти проблем інтенсивного розвитку і популяризації результатів сучасних когнітивних досліджень. У цьому напрямі відкривається багато перспектив як для самих когнітивних досліджень, так і для їх «соціального щеплення». Але водночас можна відстежити й негативні наслідки зростаючої популярності когнітивної тематики, певного роду «моди» на цю тему. Схожа проблема була свого часу й у синергетики: міждисциплінарність, евристичність для різного типу процесів, метафоричність мови сприяють «розмиванню» наукового методологічного ядра. Все більш популярне вживання термінів «когнітивний підхід», «когнітивна парадигма», «когнітивна революція» вимагає їх термінологічного прояснення і філософсько-методологічного обґрунтування. Крім того, у галузі когнітивних досліджень наявна теоретико-методологічна невизначеність як предмета, так і методу, що актуалізує проблему демаркації науки і ненауки в дослідженнях сфери когнітивного.

Ступінь розробки проблеми. Істотний внесок у когнітивну науку зробили вчені: М. Арбіб, Д. Аріелі, Д. Гіббсон, Э. Голдберг, Д. Деннет, Дж. Бруннер, Н. Вінер, Дж. Джейнс, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Д. Лешлі, Дж. Міллер, О. Лурія, Д. Норман, У. Нассер, Д. Прібрам, Р. Солсо, Р. Спіррі, Н. Хомський та ін. На пострадянському просторі когнітивною наукою займаються Ю.О. Александров, К.В. Анохін, Б.М. Величковський, А.А. Кібрик, О.М. Князева, О.П. Леонтєв, С.І. Масалова, В.В. Маслова, Л.О. Мікешина, Т. В. Чернігівська та ін. Над когнітивними проектами сьогодні працює більшість університетів і наукових центрів Західної Європи, Японії і США, а також лабораторії різних напрямів досліджень. На пострадянському просторі інституціоналізація когнітивних досліджень переважно здійснювалася у Росії. У 2008 р. був відкритий Інститут когнітивних досліджень і відповідні лабораторії у Казанському і Санкт-Петербурзькому державних університетах, працює багато інших дослідницьких центрів. Із 2004 р. відбуваються Міжнародні конференції з когнітивної науки, а також щорічна конференція «Когнітивні дослідження на сучасному етапі» з участю Міжрегіональної асоціації когнітивних досліджень (МАКД). Також за ініціативи МАКД з 2009 р. щорічно проводиться міжнародний форум з когнітивного моделювання «THE INTERNATIONAL FORUM ON COGNITIVE MODELING» та міжнародна

конференція CMSCE з когнітивного моделювання в науці та освіті. Розгляд наукових шкіл, що стояли у витоків когнітивної науки, важливий як для дослідження її становлення, так і для її подальшого розвитку. Це викликано специфікою складної проблематики, якою займається когнітивна наука, і специфікою її методів дослідження. У 2014 р. з метою оптимізації наукового пошуку в галузі когнітивістики в межах Міжрегіональної асоціації когнітивних досліджень (МАКД) відкрита серія міждисциплінарних шкіл для молодих учених «Горизонти когнітивної науки».

Внутрішньонаукова рефлексія сучасних когнітивних досліджень здійснюється К.В. Анохіним, Б.В. Величковським, Е. Голдбергом, О.П. Кузнецовим, В.В. Масловою, Т.В. Чернігівською. Сучасна філософська рефлексія когнітивної проблематики відображена в роботах: В.І. Аршинова, О.Є. Баксанського, В.Г. Буданова, Д.В. Бескової, І.В. Бескової, Д. Деннета, М.В. Зав'ялової, А.А. Кібрика, О.М. Князевої, С.І. Масалової, Л.О. Мікешиної, С.Б. Переслегіна, В.С. Стьопіна, Х. Патнема, І.В. Чернікової.

В Україні процес інституалізації когнітивних досліджень дещо відстає. Також є недостатнім філософське розроблення цієї теми. Мабуть, одними з перших фундаментальних вітчизняних робіт у цьому напрямі можна назвати монографії О.М. Рубанець «Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень» (2006) та В.Л. Чуйка «Когнітивізм як об'єкт когітології» (2007). Філософському осмисленню когнітивної проблематики сприяє й нинішній стан розробки філософських засад постнекласичної науки в працях сучасних українських вчених та філософів: Л.Д. Бевзенко, Л.М. Богатої, О.Ю. Волик, Л.С. Горбунової, І.С. Добронравової, І.В. Єршової-Бабенко, В.В. Кізіми, Н.В. Кочубей, М.Г. Марчука, Ю.О. Мелкова, І.М. Предборської, Л.І. Сидоренко, Л.О. Шашкової.

Для здійснення філософсько-методологічної реконструкції когнітивних досліджень і розгляду перспектив їх соціальних застосувань є корисними напрацювання українських філософів: В.П. Андрущенко, В.П. Беха, Л.В. Губерського, Л.М. Богатої, І.В. Єршової-Бабенко, В.В. Кізіми, М.М. Кисельова, М.Г. Марчука, Л.І. Сидоренко, І.В. Хоменко, Л.О. Шашкової, В.Л. Чуйка.

Як теоретико-методологічну основу дослідження використано доробок київської школи філософсько-методологічного дослідження наукового знання, а саме праці В.П. Іванова, П.В. Копніна, С.Б. Кримського та ін. При окресленні філософсько-методологічних контекстів концептуалізації когнітивних досліджень використаний класичний доробок філософії науки ХХ століття – праці К. Попера, Т. Куна, І. Лакатоса, П. Феєрабенда, Х. Патнема та ін.

Найбільш істотно вплинули на формування теоретико-методологічної концепції роботи праці В.П. Іванова, П.В. Копніна, С.Б. Кримського (антропонтологія, методологічна свідомість); В.І. Аршинова, В.Г. Буданова, І.С. Добронравової, В.С. Стьопіна (концепції історичних типів наукової раціональності, синергетичний підхід); В.І. Аршинова, Я.Б. Свірського (метаспостерігач, рекурсія), О.М. Князевої (еволюційна епістемологія, енактивізм).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в

умовах світових процесів глобалізації», науково-дослідницької теми філософського факультету 11БФ041–01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – визначити походження та перспективи концептуалізації сучасних когнітивних досліджень, зокрема, прояснити методологічний статус когнітивних наук у полі когнітивних практик і когнітивних технологій. Постановка даної мети обумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- прояснити термінологічний статус сучасних когнітивних досліджень;
- виокремити філософські витoki становлення і розвитку сучасних когнітивних досліджень;
- з'ясувати історичну динаміку розвитку когнітивних досліджень;
- здійснити концептуалізацію основних предметних галузей сучасних когнітивних досліджень;
- прояснити методологічний статус когнітивістики;
- провести розмежування міждисциплінарності, полідисциплінарності й трансдисциплінарності когнітивістики;
- дослідити власні методологічні моделі когнітивістики;
- виявити можливості та обмеження імплементації методологічних здобутків когнітивістики в соціоекономічній сфері;
- з'ясувати принципи когнітивної ефективності діяльності в соціальній сфері, можливості їх прояву в прагматичній площині;
- визначити перспективи застосування когнітивних технологій в освіті та управлінні;
- розглянути точки росту та обмеження подальшого розвитку та концептуалізації сучасних когнітивних досліджень, когнітивних технологій і практик;
- продемонструвати філософсько-методологічні перспективи концептуалізації практик постнекласичної науки;
- з'ясувати виклики для постнекласичної філософії науки в зв'язку з подальшим розвитком сучасних когнітивних досліджень.

Об'єкт дослідження: конгломерат сучасних когнітивних досліджень.

Предмет дослідження: філософські засади та методологічні форми розвитку і концептуалізації сучасних когнітивних досліджень.

Методи дослідження. Складність досліджуваного феномену й зумовлена цим різноплановість поставлених у дисертації завдань вимагає адекватного методологічного інструментарію дослідження. В роботі були використані складні комплекси методів і методологічних підходів.

У дослідженнях загальної філософсько-методологічної спрямованості були використані загальнонаукові методи аналізу і синтезу, абстрагування, ідеалізації, узагальнення, конкретизації, порівняння. Це дозволило провести комплексне дослідження складного феномену когнітивістики як конгломерату когнітивних досліджень, когнітивної теорії і практики. Історично-генетичний метод застосовано для аналізу філософських та теоретико-наукових засад когнітивістики, а також під

час дослідження витоків, підґрунтя та процесів формування методології когнітивістики.

За допомогою компаративного, порівняльно-змістового методу вдалося висвітлити спільні та відмінні характеристики окремих методологічних підходів та моделей когнітивістики, різних філософських та теоретико-практичних напрямів її розвитку. Також за допомогою компаративного методу здійснено порівняльний аналіз когнітивістики і синергетики, когнітивістики і гуманітаристики; здійснено порівняльний аналіз розуміння предмета когнітивістики за класичного, неklasичного та постнеklasичного етапів розвитку наукової раціональності; розглянуто спільне та відмінне у фундаментальних і прикладних дослідженнях; встановлено специфічні риси статусу суб'єкта пізнання постнеklasичної науки порівняно з попередніми формами його прояву.

Використання діалектичного методу мало на меті виявлення дихотомій та евристичного потенціалу когнітивістики. Це дозволило доповнити та конкретизувати особливості постнеklasичного типу наукової раціональності з притаманними йому нормами наукового дослідження; проаналізовано холістичні принципи побудови картини світу. На основі герменевтичного методу проведено дослідження специфіки феномена людиновимірності та людиносумірності як такого способу пізнання, який базується на гуманістичних цінностях дослідника, а також є відповідним складності і людиновимірності соціального оточення.

За допомогою структурно-функціонального методу здійснено аналіз складної структури когнітивістики, проведено функціональний аналіз різних аспектів феномену когнітивістики як характерної риси постнеklasичної доби її розвитку.

Синергетичні методи застосовувалися в розгляді нелінійної динаміки розвитку складних систем, процесів соціальної самоорганізації (Л.Д. Бевзенко), емерджентності когнітивних процесів, принципів роботи головного мозку (Г. Хакен), інноваційного управління (О.М. Князева, С.П. Курдюмов).

При написанні роботи також використовувалися матеріали досліджень з біології, віртуалістики, географії, екології, історії, математики, менеджменту, нейронаук, педагогіки, психології, синергетики, соціології, фізики.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає у здійсненні філософської реконструкції тенденцій концептуалізації сучасних когнітивних досліджень. Визначено сучасний стан когнітивних досліджень як такий, що являє собою мережу, центровану навколо пов'язаних між собою когнітивних наук і супутніх когнітивних практик та технологій, частина яких є реалізацією когнітивних концепцій, а частина ще не концептуалізовані. Цей конгломерат когнітивних наук, практик і технологій у їх єдності є феноменом постнеklasики і в роботі визначений терміном «когнітивістика». Виявлено загальні тенденції концептуалізації когнітивістики як постнеklasичного феномену: як гіпермережевого нелінійного утворення та втілення його трансдисциплінарних стратегій в її різних вузлах. Показано, що когнітивістика має нелінійний динамічний характер розвитку з його характерними рисами: відкритістю до середовища (у даному випадку соціуму), зворотними зв'язками, емерджентністю нових утворень, коеволюційними процесами взаємодетермінованих змін. Орієнтація на реалізацію такої настанови прослідковується в дисертаційній

роботі не тільки на результатах сучасних когнітивних досліджень, а й на прикладі ідей і практик менеджменту, економіки, психології та певних напрямів комп'ютерної науки. Продемонстровано практичне значення застосування когнітивних концепцій у різних предметних галузях; окреслено перспективи подальшої концептуалізації когнітивістики.

Отримані результати конкретизуються у таких положеннях:

- вперше запропоновано визначати когнітивістику як постнекласичний феномен – складний конгломерат єдності когнітивних наук, когнітивних технологій і когнітивних практик, що розгортає нелінійну динаміку когнітивних досліджень та застосування їх результатів;
- вперше здійснено філософську реконструкцію сфери сучасних когнітивних досліджень у постнекласичній перспективі їх розгляду: ця сфера постає як складна нелінійна динамічна система когнітивістики, що має гіпермережевий характер, у якому кореневі вузли структурують як власне галузь когнітивних досліджень, так і процес їх становлення;
- вперше досліджено методологічний статус когнітивістики, її методологічні підходи та моделі;
- вперше показано розмежування міждисциплінарності, полідисциплінарності і трансдисциплінарності в когнітивістиці, її трансдисциплінарний характер, передусім, у стратегіях дослідження;
- вперше виявлено структурну подібність когнітивістики, як форми сучасного наукового пізнання, соціальної реальності та когнітивній системі людини;
- вперше обґрунтовано конекціоністську модель когнітивістики в її соціальному вимірі – соціальну конектоміку;
- обґрунтовано положення про енактивізм у когнітивістиці як коеволюційну форму діяльності людини, пізнання та навколишньої соціальної реальності;
- уточнено в оптиці когнітивістики розуміння суб'єкта постнекласичної науки як активного метаспостерігача, «в-активованого» когнітивного агента, що створює цілісний образ світу;
- уточнено поняття рекурсії як однієї з когнітивних технологій та форми діяльнісного пізнання;
- уточнено поняття метафори як способу мислення, способу пізнання світу та форми організації результатів пізнання, застосовано метафоричну модель когнітивістики;
- дістало подальшого розвитку розуміння постнекласики як єдності постнекласичної науки, філософії і культури, що продемонстровано на прикладі когнітивістики, до сфери якої долучено когнітивні практики і когнітивні технології;
- удосконалене розуміння тенденцій організації наукового знання, що дозволяє визначити науку в динаміці її розвитку через універсалії культури та колективні когнітивні прояви на засадах принципів подібності до теорії когнітому в когнітивній науці;
- дістало подальшого розвитку розуміння історичної динаміки поняття «енактивізм», застосування його як філософсько-методологічної засади;

- дістало подальшого розвитку визначення когнітивних інтерпретацій та запропоновано їх методологічну імплементацію в соціоекономічній сфері;
- дістало подальшого розвитку поняття Umwelt (Я. фон Ікскюль) та когнітивної ніші в соціальній сфері буття людини;
- удосконалено розуміння холістичних принципів застосування когнітивних технологій в освіті;
- дістали подальшого розвитку ідеї антропонтології та онтогносеології, квантово-синергетичної антропології, що суттєво впливає не тільки на пізнання соціогуманітарної, а й природничої сфер.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Проведене дослідження значно розширює проблемне поле сучасної філософії та методології науки. Розроблена концепція постнекласичного феномену когнітивістики як складної нелінійної динамічної системи, що є відповідною як складним об'єктам навколишньої реальності та мисленнєвої діяльності людини, так і власному складному когнітивному апарату людини. Проявом інституалізації когнітивних досліджень в Україні та практичною реалізацією результатів дослідження є створення при Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова Науково-дослідного центру когнітивістики під керівництвом академіка АН України, члена-кореспондента АПН України, професора В.П. Андрущенка – ректора НПУ ім. М.П. Драгоманова. У центрі працюють дві лабораторії: «Нейропедагогіка і віртуалістика» (керівник Н.В. Кочубей) і «Соціальні виміри когнітивістики» (керівник М.О. Нестерова).

Теоретичні та практичні розробки дисертаційної роботи можуть бути використані в навчальному процесі при підготовці програм, методичних рекомендацій, посібників і підручників, у викладанні нормативних і спеціальних курсів з філософії науки, філософії освіти, філософських проблем сучасного природознавства, методології наукових досліджень.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи здобувача. Висновки і рекомендації, зокрема й ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто. Розробки співавторів, з якими були підготовлені окремі розділи монографії, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації були оприлюднені на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях і симпозіумах: «Гармонізація науки і вищої освіти в інформаційному суспільстві» (м. Київ, 2010), «Дні науки філософського факультету – 2012» (м. Київ, 2012), «Философия в современном мире: диалог мировоззрений. VI Российский философский конгресс» (м. Нижній Новгород, Росія, 2012), «European meetings on cybernetics and system research – 2012» (м. Відень, Австрія, 2012), «Дні науки філософського факультету – 2013» (м. Київ, 2013), «Гуманітарні інновації, їх особливості та роль в сучасному житті суспільства» (м. Київ, 2013), «Зміни в людському самоосмисленні за умов сучасних інформаційних процесів: XXVI Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (м. Львів, 2014), міжнародний форум з когнітивного моделювання «THE INTERNATIONAL FORUM ON COGNITIVE MODELING (IFCM-2014)» та міжнародна конференція CMSCE-

2014, The 2nd International Conference "Cognitive Modeling in Science, Culture, Education" (CMSCE-2014) (м. Ізола, Словенія, 2014), «КИСЭ-2015» (П'ята міжнародна конференція «Когнітивні дослідження на сучасному етапі» (м. Ростов-на-Дону, Росія, 2015)), «Якість вищої освіти: українська національна система та європейські практики» (м. Київ, 2015), «Дні науки філософського факультету – 2015» (м. Київ, 2015).

Результати дисертації доповідалися на методологічних семінарах і засіданнях кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Окремі положення дисертаційної роботи обговорювалися в рамках семінарів і «круглих столів» Українського синергетичного товариства (2011–2015), Лабораторії постнекласичних методологій Центру гуманітарної освіти НАН України (2011–2015). Апробація досліджень також відбувалася під час роботи міжкафедрального теоретичного семінару кафедри філософії та на кафедрі філософії і методології науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Людський досвід як предмет сучасних філософських розвідок» (2014–2015).

Публікації. Основні результати дисертації викладені авторкою у 64 публікаціях, із них монографій – 1; статей у наукових фахових виданнях України – 23; статей у наукових періодичних виданнях іноземних держав та міжнародного цитування – 6; інших статей, зокрема розділів у колективних монографіях, – 11; матеріалів і тез доповідей на наукових конференціях – 23.

Структура та обсяг дисертації обумовлені логікою розв'язання поставленої мети дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (16 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Основний обсяг дисертаційної роботи становить 360 сторінок, список використаних джерел складається з 416 найменувань на 39 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення та форми апробації її результатів.

У **першому розділі «Витоки та становлення сучасних когнітивних досліджень»**, що складається з чотирьох підрозділів, проаналізовано стан розробки проблеми, розглянуто концепції сучасних вітчизняних та іноземних авторів, які займаються дослідженнями в межах тематики, окреслено визначенням предмета даної дисертаційної роботи, та доведена необхідність подальшого філософського дослідження методологічного статусу сучасних когнітивних досліджень. В цьому розділі подано ключові віхи становлення когнітивної науки, її витoki й основні наукові школи. Розглянуто існуючі базисні теорії когнітивної науки і, отже, окреслений напрям подальших методологічних досліджень.

У **підрозділі 1.1 «Прояснення термінологічної ситуації у сфері сучасних когнітивних досліджень»** розглядається проблема термінологічної невизначеності, яка властива складному середовищу когнітивних досліджень на стадії становлення. Показано, що існує багато визначень, зокрема, когнітивної науки. Когнітивні моделі

і методологічні підходи значно поширилися, стали незамінними професійними інструментами в різних галузях, причому не лише на дослідницькому, але й на практичному рівні. Склалися вже окремі наукові напрями, підкріплені створенням своїх шкіл зі своїм напрацьованим розумінням когнітивного підходу, мети і завдань когнітивістики. Ростає кількість публікацій з різних предметних сфер і прикладних аспектів когнітивістики. Проте ключові поняття, широко використовувані в межах когнітивного підходу і його різних шкіл, в цих публікаціях нерідко або зовсім не визначаються, або виникає неоднозначність їх розуміння. Здійснено аналіз складної множини різних термінів і визначень, які використовуються в описі сучасних когнітивних досліджень. Розгалуженість когнітивних досліджень, зростаюча кількість когнітивних технологій та когнітивних практик, їх прагматична орієнтація вимагають певного визначення. Тому в роботі показано, що для подальших досліджень перспективним є термін «когнітивістика», який може охопити не лише науковий і філософський, але й прагматичний зміст. Він увиразнює наявність не тільки когнітивної науки як складного міждисциплінарного комплексу дисциплін (нейронаук, когнітивної психології, теорії штучного інтелекту, філософії пізнання та ін.), а й когнітивних технологій і практик. Запропоноване термінологічне визначення показує наявність когнітивного знання, отриманого не лише в результаті досліджень когнітивної науки. Тим самим воно відображає не тільки семантичну, а й концептуальну подібність термінам «гуманітаристика» та «синергетика». Всі вони позначають широке коло відповідних знань, підходів, методів, практик і технологій.

У **підрозділі 1.2 «Філософські витoki становлення когнітивістики»** окреслено основні філософські концепції, які сприяли становленню когнітивістики. В ньому розглянуто тенденції руху когнітивістики від синкретизму філософських та наукових концепцій у складному полі когнітивних досліджень до синтезу філософії та сучасної когнітивної науки. Це процес коеволюції філософії та когнітивних наук, у якому відбувається їх взаємна циклічна детермінація, що є механізмом розвитку когнітивного знання. Серед філософських витоків становлення когнітивістики зазначено: по-перше, основні положення філософії свідомості, філософії пізнання, загальної і гештальт-психології та ін.; по-друге, це філософські напрями, які відображають прагматичний вектор когнітивістики. Тут суттєвими є здобутки філософії прагматизму, у якій наголошується на практичному значенні свідомості для успішної адаптації до середовища (В. Джемс, Ч. Пірс). Також Ч. Пірс став засновником семіотики, загальної науки про знаки і їх функції, яка часто долучається до когнітивної науки. Важливий зв'язок мови і мислення, який також є предметом уваги когнітивістики, досліджувався багатьма філософами (М. Бубер, Л. Вітгенштейн, О. Розеншток-Хюссі та ін.). Конструктивізм, зокрема, радикальний конструктивізм, як нетрадиційний напрям епістемології, теорія виробництва знань, можна також віднести до передумов і філософських витоків когнітивістики.

Окрім філософських витоків, «предтеч» когнітивістики, у неї інтегровані цілі напрями сучасної філософської думки. Ці певні філософські напрями включаються у сферу когнітивістики, тим самим виводячи її на інший методологічний рівень. Передусім, звичайно, ідеться про аналітичну філософію, епістемологію і філософію науки. Крім того, «когнітивному повороту» передували «лінгвістичний поворот» (Г. Фреге, Б. Рассел, Д. Мур, Л. Вітгенштейн). Особлива роль у формуванні

філософських засад сучасних когнітивних досліджень у сфері проблематики пізнання і знання, в оновленні підходів до її осмислення належить еволюційній епістемології (еволюційно-інформаційній епістемології) – міждисциплінарному напрямку, у межах якого з нових позицій досліджуються загальні характеристики людського пізнання і когнітивні здібності – сприйняття, мислення, свідомість, пам'ять. Епістемологія орієнтується на синтез сучасних еволюційних і когнітивних уявлень, що довели свою ефективність у когнітивній науці, в інформаційних і біотехнологіях.

У підрозділі **1.3 «Історико-наукова реконструкція когнітивістики»** показаний історичний розвиток когнітивістики, насамперед, її «ядра» – когнітивної науки. Продемонстровані три історичних корені когнітивної науки: когнітивна психологія, кібернетика й інформатика, когнітивна лінгвістика. Показано, що існує два основні підходи до визначення історичної дати становлення когнітивістики. Один з них пов'язаний з розвитком когнітивної психології, власне, з датою публікації книги У. Найсера «Когнітивна психологія» у 1967 р. Другий підхід вважає, що найбільш радикальні зміни в дослідженні пізнання пов'язані з появою обчислювальної техніки. Офіційно факт утворення когнітивної науки був зафіксований у рішеннях спеціальної міждисциплінарної конференції, яка відбулася в 1979 р. у Сан-Дієго за ініціативою Д. Нормана. Простежено вплив комп'ютерної метафори, що на етапі становлення когнітивної науки сприяла розвитку її міждисциплінарності, інтеграції ряду підходів у дослідженні мозку і психічних процесів. Американський психолог і історик науки Х. Гарднер у середині 1980-х рр. услід за одним з основоположників когнітивної науки Дж. Міллером виділив шість дисциплін, розробки яких лягли в основу цієї галузі знання: експериментальна психологія пізнання, філософія свідомості, нейронаука, когнітивна антропологія, лінгвістика, комп'ютерні науки і штучний інтелект. Ця модель Гартнера динамічно змінюється: у дисертаційній роботі показана правильність спостереження М.В. Фалікман, що тепер зв'язки між багатьма галузями стали більш тісними, а деякі галузі розширилися. Показано, що в кожній із складових когнітивних наук можна виділити динаміку їх власних внутрішніх зв'язків і появу нових акцентів. Так, наприклад, у лінгвістиці теж є складні внутрішні зв'язки зі своєю динамікою, на що може вплинути ріст когнітивних досліджень у цілому, результати досліджень в інших галузях. На цій підставі можна визначити історичні витoki тенденції мережевого типу розвитку когнітивістики.

У підрозділі **1.4 «Концептуалізація основних предметних сфер когнітивістики»** показано актуальний стан розвитку когнітивістики, розширення її основних предметних сфер. Серед основних предметних сфер розглянуто когнітивну психологію, нейробіологію, нейролінгвістику, нейроекономіку та ін. У галузі когнітивної психології узагальнюючі концепції сформульовано У. Найсером, Р. Солсо, концепцію когнітивно-поведінкової терапії – А. Беком. Проаналізовано, як дослідницька методологія когнітивної психології поширилася на різні предметні галузі – від лінгвістики до нейролінгвістики. Так, актуалізовані теоретичні й практичні дослідження у когнітивній сфері зі спрямуванням на методологічні підстави практичної діяльності людей в соціоекономічній сфері, що призвело до появи нейроекономіки. Нейроекономіка стала одним з перших вданих прикладів

синтезу економічної науки, психології і нейробіології. Результати нейроекономічних досліджень демонструють, що прийняття рішень обумовлене роботою відносно незалежних нейрональних систем мозку з допомогою природного відбору. Досить переконливо практика довела доцільність застосування результатів дослідження природничих наук, наприклад, нейробіології, у соціогуманітарній сфері. Намітилася зустрічна тенденція появи «старих наук» з «новим префіксом» у вигляді «нейро» або «когнітивна» не тільки в соціогуманітарній сфері. Так, наприклад, сформувалась когнітивна географія як напрям географії, що вивчає просторові уявлення, механізми їх формування й використання в різних видах людської діяльності. У роботі показані й інші розширення предметних сфер щодо технічних наук, наприклад, когнітивної графіки, когнітивної математики. Когнітивістика, ставлячи завдання з вивчення свідомості, мислення, знання, уже задає складну багатовимірну рамку досліджень, самим підходом впливаючи на результати і процеси отримання нового знання в просторі окремих наукових дисциплін. Складність і невизначеність предметних полів когнітивістики, відсутність на сьогодні єдиної методології, а також різноманітність філософських підстав ускладнюють концептуалізацію її предметних сфер. У процесі концептуалізації основних предметних сфер сучасних когнітивних досліджень відмічено недостатню концептуалізацію наявних когнітивних технологій і практик, які утворюють складний конгломерат разом із відносно формалізованим комплексом когнітивної науки.

У другому розділі «Становлення методологічної єдності когнітивістики» розглянуто специфіку методологічних проблем когнітивістики. Вона пов'язана як із складним предметом дослідження, так і з праксеологічною і аксиологічною складовими когнітивістики. У розділі, який містить шість підрозділів, вирішуються проблеми методологічного плану. Розглянуті різні методологічні моделі та підходи власне когнітивістики, які працюють у когнітивних дослідженнях, а також методологічний статус самої когнітивістики.

Підрозділ 2.1 «Проблема полідисциплінарності, міждисциплінарності та трансдисциплінарності когнітивних досліджень» присвячений порівнянню застосуванні концепцій полідисциплінарності, міждисциплінарності та трансдисциплінарності до сучасних когнітивних досліджень. Показано, що трансдисциплінарність, яка характеризує дослідження, які перетинають межі багатьох дисциплін, виходять за їх межі, притаманна сучасним когнітивним дослідженням. Важливо, що в когнітивістиці створюється принципово нове холістичне бачення предмета дослідження, чого не буває, наприклад, у полідисциплінарних дослідженнях, у яких зберігається первинне розуміння предмета дослідження різними дисциплінами. Тому когнітивістика є трансдисциплінарна за стратегіями дослідження, хоча її предметне поле може бути полідисциплінарне. У підрозділі обґрунтовано, що здійснення складних трансдисциплінарних проектів, які зав'язані на унікальні багатофакторні проблеми, що не мають передумов для готового вирішення, висуває особливі вимоги до особистості дослідника, до його моралі й відповідальності, до його цінностей і світогляду. У цьому проявляється ще один аспект людиновимірності постнекласичної науки. Крім того, у підрозділі показано, що в когнітивістиці відбувається міждисциплінарний синтез не тільки теоретичного знання з різних

дисциплін, а й «синтез технологій, знання і умінь» (О.М. Князева). Таким чином, можна відзначити не тільки міждисциплінарність когнітивної науки як ядра когнітивістики, а й міждисциплінарний синтез когнітивних технологій і практик.

У підрозділі 2.2 «Загальнонаукові методологічні підходи в сучасних когнітивних дослідженнях» здійснюється спроба віднайти успішно працюючі в сфері сучасних когнітивних досліджень методологічні підходи. Показано, що методологічні проблеми когнітивістики багато в чому схожі з методологічними проблемами інших галузей гуманітарного знання, хоча когнітивістику не можна назвати такою, що належить тільки до гуманітарної сфери. Проте гуманітарні науки складають істотну і значиму частину цього складного міждисциплінарного наукового комплексу, у чому простежуються певні аналогії з гуманітарнонауковою парадигмою (М.Г. Марчук, О.В. Рупташ). У сфері когнітивних досліджень, як і в будь-якій сфері наукового знання, потрібне врахування загальних законів взаємодії і розвитку з метою виявлення специфіки їх окремих проявів. Для подібного завдання вирішальне значення має системно-структурний підхід. У західній традиції можна послатися на засновників цього підходу – Р. Акоффа, Л. фон Берталанфі, М. Вебера, Н. Вінера, Д. Гараєдагі і багатьох інших. У вітчизняній школі системний підхід розпочався з тектології О.О. Богданова, у психології одним з перших системний підхід активно просував Б.Ф. Ломов. Подальший розвиток системний підхід отримав у руслі синергетичного підходу (В.І. Аршинов, Л.Д. Бевзенко, В.Г. Буданов, І. С. Добронравова, І.В. Єршова-Бабенко, О.М. Князева, Н.В. Кочубей, С.П. Курдюмов, І. Пригожин, Г. Хакен та ін.). Показано, що плідними у сфері когнітивних досліджень є екологічний підхід (Дж. Гібсон) та інформаційний підхід (О.Є. Баксанський, О.М. Князева). Окрім загальнонаукових методів у когнітивістиці можна зазначити необхідність розробки спеціальних методів. Наприклад, можна рахувати потенційно евристичними інтроспективу і метафоричний аналіз. Окреслено тенденції росту ефективного застосування холістичного, цілісного підходу. У підрозділі висвітлено необхідність розгляду методологічних особливостей підходів, які застосовуються у сфері когнітивістики, зокрема, у процесі проведення когнітивних досліджень.

У підрозділі 2.3 «Методологічні здобутки когнітивістики» обґрунтовується думка про те, що складність предметного поля когнітивістики, складність її стратегій дослідження, її міждисциплінарність і трансдисциплінарність неминуче відбиваються в її методологічному просторі. Складні взаємозв'язки методологічних підходів та їх наявні внутрішні трансформації й суперечності лише посилюються й доповнюються власними методологічними викликами когнітивістики. Досліджується питання, чи можлива єдина методологія когнітивістики, якої так потребують самі дослідники (К.В. Анохін, О.П. Кузнецов). Це одне з найбільш актуальних питань для філософії і методології науки в цій галузі досліджень. Подібні спроби відшукати єдиний метод, мета-метод у науках про людину робилися досить часто. Деякі з них є недостатньо поширеними, так, наприклад, у лінгвістиці, яка сприяла розвитку когнітивістики, існує підхід О. Розенштока-Хюссі, який вважає, що той самий не знайдений, невикористаний метод – метод граматичний. Слід зазначити, що постнекласичний тип наукової раціональності не потребує як необхідної умови існування єдиної методології, - найімовірніше, навпаки. Отже, у

когнітивістиці особливого значення набули методологічні функції теорії, її здатність перетворюватися на метод. Так, теорія когнітивної метафори може вважатися не просто теорією, а методом, або, як мінімум, моделлю, яка дозволяє, зокрема, здійснювати ефективну когнітивну й, відповідно, практичну діяльність.

У підрозділі 2.4 «Прояснення методологічного статусу когнітивістики» здійснюється пошук методологічних моделей, які прояснили б методологічний статус когнітивістики. З'ясовується питання про визначення та існування когнітивного підходу, когнітивної теми (поняття теми за Дж. Холтоном), когнітивної парадигми (парадигма за Т. Куном), когнітивної дослідницької програми (програма за І. Лакатосом), а також когнітивної традиції (традиція за Л. Лаудан). Ці поняття можна застосувати для вивчення внутрішніх тенденцій розвитку когнітивної науки, наприклад, у вигляді «конекціоністської» теми, яка змінила «комп'ютерну». Зокрема, у підрозділі прояснюється питання про правомірність уживання терміна «когнітивна парадигма». У роботі запропоновано щодо когнітивістики застосовувати термін «науково-дослідницька програма», як це було зроблено щодо синергетики (І.С.Добронравова). З цією метою здійснено компаративістський аналіз загальнометодологічних позицій синергетики та когнітивістики. На основі позиції І. Лакатоса, у якій головним критерієм науковості дослідницької програми є її прогностичність, що забезпечує приріст фактичного знання, як синергетику, так і когнітивістику цілком можна вважати науково-дослідницькими програмами. Адже тільки через трансдисциплінарність загальнонаукова дослідницька програма реалізується не як послідовність теорій у певній науковій дисципліні, а як своєрідна ризома, що має тверде ядро й розгалуження його додатків у різних дисциплінах (І.С. Добронравова). Така метафора може працювати і в когнітивістиці. Наявність у когнітивістиці єдиної теоретичної схеми як системи ідеалізованих абстрактних об'єктів з відповідним математичним апаратом, є складним питанням, що вимагає подальших глибоких досліджень. Однак, згідно з методологічною концепцією В.С. Стьопіна, найчастіше при дослідженні нових галузей спочатку використовують уже наявні фундаментальні теоретичні схеми. Принципово те, що система абстрактних об'єктів, занурена в нову мережу відносин, не тільки здобуває нові риси, але й може бути повністю перебудована (В.С. Стьопін). Саме тому, що когнітивістика дає цю нову мережу відносин, новий фокус розгляду вже наявних теоретичних і емпіричних схем, можна говорити про неї як про нову загальнонаукову дослідницьку програму. Слід зазначити, що певні обмеження на цю методологічну модель накладає складне предметне поле власне когнітивістики з її цілісним конгломератом, до якого входить не тільки досить структурований міждисциплінарний комплекс когнітивної науки, а й складно структуроване поле когнітивних технологій та практик. З тієї ж причини можна вважати «когнітивну парадигму» швидше метафоричною, ніж робочою методологічною моделлю.

У підрозділі 2.5 «Когнітивна методологія побудови наукової картини світу» показано процес перетворення світу, науки про світ у науку про людину, в антропологію. Це також когнітивний процес, який пов'язаний і з формуванням світогляду. Світогляд розуміється не у вигляді пасивного «світоспостереження», а у вигляді активної, «вдіюваної» у світ позиції людини. Світ став картиною, а

людина, як суб'єкт, своє життя піднесла до загальної точки відліку (М. Гайдеггер). Для когнітивістики через її потужні взаємозв'язки з повсякденністю, з безпосередньою діяльністю людини в методологічному плані важливе попереднє з'ясування сенсів термінів – «світ» і «картина світу». Слід розрізняти категорію «світ» у його філософському значенні, коли йдеться про світ у цілому, і ті поняття світу, які складаються і використовуються в конкретних науках, коли йдеться про ту реальність, яка складає предмет дослідження відповідної конкретно-наукової дисципліни (фізики, біології і т.д.) (В.С. Стьопін). Когнітивістика сама по собі є складною структурою, яка містить окремі наукові дисципліни, тому можна говорити про окрему наукову картину нейробіології, лінгвістики, еволюційної епістемології та ін. В цілому, через міждисциплінарність когнітивістики ці дослідження реальності конкретних дисциплін, взаємодіючи між собою, утворюють галузь досліджуваної реальності когнітивістики, яка має вплив не тільки на наукову картину світу, а й на картину навколишньої реальності. Проблема побудови єдиної картини світу, особливо це відноситься до соціальної картини світу, усе більш актуалізується у зв'язку з ускладненням соціальної реальності, ускладненням утримування фокусу когнітивної автентичності, що підтверджується останніми дослідженнями. Когнітивний підхід також повинен враховувати принципи побудови загальнонаукової картини світу, зокрема і методологічні принципи, принципи наукового пізнання. Таким чином, виявлена потреба в пошуку методологічних підстав когнітивного підходу до побудови картини світу, а також їх перенесення в простір соціальної реальності. Але є й інший бік світу, який поза науковою картиною світу, - світ, який сприймається як чуттєва сфера (А. Мінделл), колективне несвідоме (К. Юнг), сфера непорушеної цілісності (Д. Бом), світ тенденцій, світ квантово-хвильової функції (В. Гейзенберг). У міфології – це світ духів або світ сновидінь. Можливість з'єднання цих сторін, цих картин світу, які мають бути сущим (М. Гайдеггер), і загальною тенденцією до інтеграції, зокрема наукового і позанаукового знання, стає досить імовірною. Так, у роботах А. Мінделла, С. Грофа, Д. Бома та інших дослідників цей шлях намічений, і світ ірраціональної когнітивної сфери є основою для об'єднання, якщо не фізики і міфології, то фізики і психології, що реалізовано в концепції квантово-синергетичної антропології В.Г. Буданова. З відкриттям дзеркальних нейронів і досягненнями квантової теорії інформації гіпотеза про квантову природу свідомості перейде з розряду метафор у статус однієї з онтологічних підстав реальності. Уже зараз ці уявлення активно використовуються як у фізиці, так і в трансперсональній і квантовій психології, наприклад, у М. Каку, А. Мінделла і Р. Пенроуза. Але фокус дослідження внаслідок актуальних вимог часу зміщено ближче до соціальної сфери, до картини соціальної реальності (так спочатку концепція картини світу була пов'язана з соціальним виміром – ідеями Р. Бенедикт про етос культури).

У підрозділі 2.6 «Складносистемний стиль наукового мислення і розширення методологічної свідомості» з'ясовано методологічні засади актуального стилю наукового мислення та принципи розширення методологічної свідомості, що може сприяти як власному розвитку когнітивістики, так і розвитку інших напрямів сучасних наукових досліджень. Водночас показано, що

методологічним досягненням когнітивістики є нова мережа стосунків, новий фокус розгляду вже наявних теоретичних та емпіричних схем. Щобільше, вона має риси загальнонаукової дослідницької програми, що формується. У плані розгляду істинності отриманого знання, його відповідності реальності, що досягається, відкриті напрями щодо становлення стилю наукового мислення, який би максимально відповідав цьому завданню. Стиль наукового мислення детермінує структуру наукового знання, його конкретно-історичну форму, функціонуючи в науці як динамічна система методологічних принципів і нормативів (Л.О. Мікешина). Показано, що стиль мислення виступає як «гнучка», динамічна конструкція, яка може формуватися у процесі становлення нової наукової картини світу. Але він не може формуватися без методологічної рефлексії (І.С. Добронравова). Розглянуті вже існуючі концепції мислення: діалогічне мислення (М.М. Бахтін), імовірнісне і спонтанне мислення (В.В. Минів), серіальне мислення (П. Бульоз), номадичне (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), символічне мислення (К.Г. Юнг, Д. Редьяр, П. Флоренський), складносистемне мислення (К. Майнцер), комплексне, складне, фракційне мислення (Е. Морен), нелінійне мислення (І.С. Добронравова, С.П. Курдюмов, О.М. Князева), інтервальне мислення (Ф. В. Лазарев), багатовимірне мислення (В.Л. Алтухов, Л.М. Богатая). Цей неповний перелік концепцій доводить необхідність комплексного осягнення мислення, зокрема, наукового мислення. У дисертаційній роботі обґрунтовано принцип рефлексивності як основу складносистемного мислення, спроможного вести трансдисциплінарний діалог, утримувати необхідний фокус розгляду складності, багатовимірності і нелінійної динаміки навколишньої реальності. Показана роль методологічної свідомості в інтеграції «роз'єданого господарства науково-евристичної діяльності» (С.Б. Кримський). Аналіз стилів мислення, їх основних характеристик, а також їх впливу на побудову картини світу сприятиме проясненню не лише феномена методологічної свідомості, а й власне методологічного статусу самої когнітивістики.

У третьому розділі **«Перспективи концептуалізації когнітивістики»**, який композиційно складається з шести підрозділів, досліджуються соціальні, праксеологічні виміри когнітивістики. У розділі здійснено філософський аналіз перспектив практичного застосування методологічних здобутків когнітивістики, а також філософсько-методологічний аналіз інтенсивного розвитку когнітивних досліджень, когнітивних технологій і когнітивних практик у різних соціальних вимірах, їх можливості та обмеження. Зокрема, обґрунтовано конекціоністську модель когнітивістики в її соціальному вимірі – соціальну конектоміку. Окреслені тенденції організації наукового знання в принципах подібності до теорії когнітому в когнітивній науці, що дозволяє визначити науку в динаміці її розвитку через універсалії культури та колективні когнітивні прояви, а також прояснює перспективи концептуалізації когнітивних практик постнекласичної науки.

У підрозділі 3.1 **«Когнітивні принципи інновацій в управлінні»** розглянуті когнітивні аспекти управлінських інновацій у сучасній соціально-економічній сфері, що проявляються в людиновимірності соціоекономічних систем, посиленні ролі вибору, прийняття рішень у соціоекономічній діяльності. Розглянуті когнітивні принципи рефлексивного управління та інші когнітивні технології в управлінні, які

сприяють сталому розвитку соціальних систем різного рівня. Узагальнено принципи та виокремлено напрями застосування когнітивного підходу в управлінні. Основні завдання знаходяться у сфері аналізу, моделювання, ідентифікації, оцінки, прогнозування розвитку, управління розвитком слабоструктурованих об'єктів, систем, ситуацій. Одним з напрямів є розвиток формальних методів, що спираються на моделі на основі когнітивних карт або яких-небудь інших формалізованих моделей. Інший напрям враховує не лише методологію прийняття рішень щодо управління слабоструктурованими складними системами і ситуаціями, але й інші етапи: первинне судження, структуризація, цілепокладання тощо. Для цього підходу не так важливі методи підтримки і формалізації, його принципова особливість – включеність у систему людини з її когнітивним апаратом. Це два прагматичних вектора соціальних вимірів когнітивістики, розвитку когнітивних технологій: створення допоміжних інструментів (моделей, програмного забезпечення, пристроїв і т.п.) і дія на когнітивний апарат людини (підвищення когнітивної ефективності, розвиток когнітивних навичок і т.п.). У роботі показано, що дослідження процесів отримання та розвитку знань, розуміння засад функціонування людського мозку дозволяє пояснювати та прогнозувати поведінку суб'єктів економічної діяльності. Подано застосування поняття когнітивної інтерпретації в соціально-економічній сфері. Доведено доцільність застосування концепції когнітивної ефективності в управлінні. Розуміння законів соціального розвитку, коеволюції складних соціальних систем може підвищити когнітивну ефективність осіб, що приймають рішення. Застосування методологічних моделей і принципів когнітивістики, зокрема, метафори та рефлексії, показано в управлінні розвитком соціальних систем різного рівня, організацій, територій та ін. Виявлена потреба в пошуку методологічних підстав когнітивного підходу до побудови картини світу, а також їх перенесення на простір соціальної реальності в процесі управління. Окреслені подальші напрями розвитку та концептуалізації результатів когнітивних досліджень в управлінні.

У підрозділі 3.2 «Концептуалізація оптимізації соціальної поведінки» розглянута проблема оптимізації соціальної поведінки, зокрема, концепції обмеженої раціональності та ірраціональності соціальної поведінки. Сучасні дослідження когнітивних процесів дозволяють з'ясувати причини ірраціональності соціальної поведінки, вплив емоційної сфери, сфери несвідомого. Розглянуто концепцію когнітивної скнарості (К. Станович) в її проявах у соціумі. Важливим результатом є факт, що від нерациональної поведінки не захищені люди з високим рівнем інтелекту, а це вимагає перегляду концепції когнітивної ефективності, інтегральної концепції інтелекту. У підрозділі означені перспективні концепції інтелекту (зокрема, практичного інтелекту) і напрями удосконалення когнітивних стратегій людської діяльності. Набуло подальшого розвитку розуміння понять «когнітивна ніша» та Umwelt (Я. фон Ікскуль), перенесених на соціальну площину, що дає можливість розвинути думку про наявні можливості розвитку людства, детерміновані складною, динамічною та нелінійною соціальною реальністю. Показано структурну подібність конекціоністської моделі когнітивістики і соціальної реальності сучасного інформаційного суспільства. У ході дослідження поглиблено розуміння понять «антропонтологія» (В. П. Іванов), «квантово-

синергетична антропологія» (В. Г. Буданов) у фокусі когнітивного підходу до побудови соціальної картини світу.

У підрозділі 3.3 «Концепція когнітивної ефективності та її прагматичні виміри» продовжено розробку концепції когнітивної ефективності, принципів ефективного мислення та практичного їх застосування у людській діяльності. Показані основні принципи когнітивної ефективності в її зв'язку з концепціями лідерства та соціального успіху. Досліджено когнітивні механізми цього процесу, як він реалізується у сучасному суспільстві, обґрунтовано, що це один з актуальних напрямів когнітивних досліджень. У соціальній сфері, у практичному застосуванні здобутків когнітивних досліджень як методів підвищення когнітивної ефективності (і, відповідно, діяльності) є перспективними філософські принципи когнітивістики. Їх основою вважається цілісність, складне ціле когнітивної системи людини. Одна з філософських складових когнітивістики – еволюційна епістемологія основними своїми напрямками розвитку якраз і вважає дослідження у сфері цілісного розгляду когнітивної системи людини. Продемонстровано перспективність застосовності в соціальному вимірі когнітивістики концепту *embodied mind*, що проявляється концепціями втіленої тілесності й енактивізму (О.М. Князева, А. Томпсон). Продемонстровано зв'язок концепцій когнітивної ефективності і креативності. Проаналізовані епістемологічні механізми протікання творчих процесів, особливості творчого, креативного мислення в різних сферах, зокрема і науковій. Показано ефективність подальшої концептуалізації цих досліджень креативності за допомогою сучасних міждисциплінарних підходів – когнітивного, еволюційного, тілесно орієнтованого, динамічного, а також підходу, що базується на теорії складних адаптивних систем.

У підрозділі 3.4 «Проблеми концептуалізації когнітивних технологій в освіті» розглядаються різні когнітивні технології в освіті, як концептуалізовані, так і не концептуалізовані. Продемонстровано застосовність когнітивних технологій в освіті, зокрема, інсейфінгу, форсайту та фасилітації як в освітньому процесі, так і для визначення тенденцій її власного розвитку. Також розглянуті напрями реалізації концепції когнітивної ефективності в освіті та деякі інші когнітивні концепції та когнітивні технології, як-от: тілесно орієнтовані (М. Фельденкрайз), холістичні концепції в освіті, концепції роботи з колективним, груповим мисленням (технології фасилітації). Сформовані як виклики та завдання для системи освіти: нове розуміння проблеми «тіло-свідомість», необхідність холістичного системного підходу до когнітивної системи людини. У підрозділі розглянуті перспективи та виклики когнітивістики на прикладі застосування інформаційно-комунікативних технологій в освіті. Показано, що їх застосування підвищує відповідність системи освіти актуальним запитам та викликам сучасного суспільства, але воно має певні обмеження та ризики. Здійснено порівняльний аналіз концепцій гейміфікації та «серйозних ігор» (*The Serious Game*) і їх методологічне обґрунтування для практичного застосування в освіті. Продемонстровано вплив зовнішнього інформаційного середовища, особливо віртуального середовища на зміну підходів та принципів освіти (концепції електронного навчання, відкритих масових курсів, гейміфікації та ін.). Показано вплив занурення у віртуальне середовище, зокрема, соціальних мереж на когнітивну та комунікаційну ефективність. Обґрунтовано

положення, що зміна когнітивного середовища людини потребує свого осмислення та зваженого ставлення до впровадження когнітивних технологій в освіті.

У підрозділі **3.5 «Концептуальні виклики подальшого розвитку когнітивістики»** приділяється увага визначенню філософсько-методологічних контекстів подальшого розвитку когнітивістики, дослідженню її як феномену постнекласики. Показані тенденції розвитку як когнітивної науки (у розумінні постнекласичного етапу її розвитку), так і сучасних когнітивних технологій. Цей феномен пояснюється не просто людиновимірністю сучасної науки, а її одним з аспектів, який пропонується позначати терміном «людиносумірність» (human-commensurability). Показано, що ця сумірність складного об'єкта, який є предметом когнітивістики, – людини, її психіки, діяльності та складного навколишнього середовища, яке пізнається людиною, методологічно та експериментально підкріплена сучасними когнітивними дослідженнями. Окреслено перспективи та загрози інтенсивного розвитку когнітивних технологій, показано основні напрями можливих етичних викликів деяких концепцій, зокрема, концепції когнітивного поліпшення (cognitive enhancement), що приходить на зміну концепції когнітивної ефективності. Показано, що низка викликів конвергентних технологій актуалізує необхідність розвитку нейроетики (за аналогією з біоетикою).

У підрозділі також наведені новітні тенденції подібності, холистичності, енактивності складної нелінійної системи наукового знання, отримані в сучасних когнітивних дослідженнях. Таким чином, проявляється ще один аспект людиносумірності когнітивних досліджень, їх складний багаторівневий характер, емерджентність появи та концептуалізації їх результатів. Виявлено загальні тенденції концептуалізації когнітивістики як постнекласичного феномену, а саме як гіпермережевого нелінійного утворення та реалізації його трансдисциплінарних стратегій у різних вузлах. Показано, що когнітивістика має нелінійний динамічний характер розвитку з його характерними рисами: відкритістю до середовища (у даному випадку соціуму), зворотними зв'язками, емерджентістю.

У підрозділі **3.6 «Перспективи концептуалізації когнітивних практик постнекласичної науки»** розглядаються когнітивні практики постнекласичної науки, вони досліджуються як постнекласичні практики. Показані тенденції розвитку наукових практик когнітивної науки, сучасних когнітивних технологій, а також досліджено загальні принципи наукової діяльності на постнекласичному етапі розвитку науки. Окреслено перспективи постнекласичних практик наукової діяльності, а також вимоги до, власне, особистості самих дослідників. Також розглянуто когнітивні практики постнекласичної науки в сфері когнітивних досліджень.

У підрозділі проаналізовано наукову діяльність, зокрема, у сфері когнітивних досліджень. Показано, що необхідно відповідати не тільки теоретичними моделями, а й діяльнісними практиками наведеним тенденціям подібності, холистичності, енактивності складної нелінійної системи наукового знання (передусім того, що отримують у ході сучасних когнітивних досліджень). Показано, що не тільки теоретичні та класичні науково-дослідницькі практики можуть бути ефективними в сфері когнітивістики. Це можуть бути практики гри не тільки при навчально-тренуванні майбутніх та діючих науковців, а й при виконанні реальних наукових

завдань. Так, для розшифрування людського конектому (проект The Human Connectome Project) використовуються не тільки класичні методи дослідження, а й у формі гри пересічні бажаючі. Також показано, що змінюються форми інституціоналізації постнекласичної науки. Це, зокрема, залучення «громадянських вчених» (Citizen Scientists), яке відображає новітні тенденції постнекласики й спрацьовує за рахунок когнітивних технологій дослідження, а також принципів «великих чисел» (Big Data). Внаслідок трансдисциплінарності та міждисциплінарності когнітивістики відбувається залучення в проекти віртуальних наукових колективів, іноді зовсім короткотривалих об'єднань. Щодо перспектив розвитку показано, що концепція самореференції як базової когнітивної практики може бути запорукою успішної самоорганізації як індивідуальних, так і колективних наукових практик.

У підрозділі окреслені завдання для постнекласичної філософії науки, яка має бути не тільки практичною філософією, а й ціннісно-орієнтованою та формуючою сферою метакогнітивних досліджень. Розгляд феномену когнітивістики з цієї позиції вимагає по-новому поставити питання про ціннісні засади сучасної науки. І це не тільки визначення статусу суб'єкта пізнання, значимості людських цінностей для повномірної реалізації ідеалів наукового дослідження, а й проявленості їх в практичній площині, у стратегіях діяльності, зокрема, наукової діяльності.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** подано основні теоретичні підсумки роботи, що відображають сутнісний зміст концепції дисертації. Дана концепція у контексті філософських досліджень постнекласичної науки присвячена визначенню когнітивістики як феномену постнекласичної науки, показано методологічні принципи її подальшого розвитку, окреслені тенденції практичного застосування її методологічних здобутків у соціоекономічній сфері.

1. У дисертаційній роботі було досліджено термінологічну невизначеність, яка характеризує сучасні когнітивні дослідження, що пояснюється як складним предметним полем, так і різними підходами та стратегіями їх здійснення. Проведене дослідження підтвердило правильність вибору терміна – когнітивістика. В роботі наголошується, що до предметного поля когнітивістики ввійшов цілий пласт технологій, проектів і практик, які, точно кажучи, не відносилися до наукового знання. У дусі постнекласики певна «розмитість меж» між дисциплінами, між науковим і позанауковим знанням є цілком легітимною. Не лише за предметом дослідження, яким є складні людиновимірні системи, що саморозвиваються, а й у зв'язку з важливістю ролі спостерігача, його ціннісних установок, тож ядро когнітивістики – когнітивна наука – це постнекласична наука. За допомогою досягнень когнітивістики можна прояснити багато аспектів феномену постнекласики, а з іншого боку, когнітивістика формується постнекласичним типом раціональності, детермінується складним контекстом постнекласики.

2. Показано, що когнітивні дослідження є пізнавальними практиками іншого роду – «пізнання пізнання», що виводить їх у площину філософської рефлексії. Крім того, у генезі когнітивістики окреслені тенденції від синкретизму

різних філософських течій, когерентних складному полю когнітивних досліджень, до синтезу філософії (її різних проблематизованих сфер) та сучасної когнітивної науки в нове складне ціле. Це процес своєрідної коеволюції філософії та когнітивних наук, у якому відбувається їх взаємна циклічна детермінація, що є механізмом розвитку когнітивного знання. На новому етапі розвитку когнітивістики усвідомлюється особлива роль філософії в пізнанні пізнання. Вона полягає не лише в тому, щоб виконати інтегруючу або комунікативну функцію, але й у переосмисленні понять, у постановці таких питань, які виводять когнітивні дослідження на новий рівень концептуалізації. Показано, що в когнітивістиці відбувається міждисциплінарний синтез не тільки теоретичного знання з різних дисциплін, а й синтез технологій, знань і вмінь, що є умовою міждисциплінарного синтезу.

3. Постнекласична наука передбачає здійснення особливої рефлексії пізнавальної діяльності, яка виникає ще на стадії некласичної науки. Але специфіка когнітивістики додає деякі свої аспекти. Рефлексивність у когнітивістиці виступає як предмет її дослідження, як один з основних методів дослідження, як спосіб її опису, який усвідомлено застосований у цій дисертаційній роботі. На основі рефлексивності використовується й методологічна рекурсія. Рекурсія може бути розглянута не тільки в зв'язку з переглядом методологічних принципів, які використовує постнекласичний суб'єкт дослідження. Рекурсія як метод використовується в когнітивних дослідженнях та когнітивних технологіях, зокрема управління, та в когнітивних практиках – мислення, усвідомленої уваги та ін. Це відображає наявну тенденцію когнітивістики – можливість практичного застосування її методологічного інструментарію в діяльній сфері.

4. Метафора, так само як і рефлексія, виступає в когнітивістиці в декількох аспектах. Це, по-перше, предмет дослідження когнітивної науки (психолінгвістики, когнітивної психології, філософії пізнання та ін.). З іншого боку, це ще й працюючий метод для самої когнітивістики – за допомогою метафори, наприклад, можна здійснювати певні смислові перенесення в трансдисциплінарному дискурсі. Водночас метафора є основою деяких сучасних когнітивних технологій і практик у сфері підвищення персональної і групової когнітивної ефективності (робота з метафорою використовується в сучасному менеджменті, в ейдетиці та ін.). Крім того, продуктивним є використання метафори в сфері філософії і методології науки: зокрема, при аналізі методологічного та раціонального статусу когнітивістики. Так, феномен когнітивістики як постнекласичний феномен можна описати метафорою стрічки Мебіуса, однобічної поверхні. За допомогою цієї метафори, яка ілюструє методологічну й евристичну силу когнітивістики, пояснюється зняття дихотомії, яке характерне для постнекласики.

5. Розглядаючи когнітивну науку і її методологію, можна зробити висновок, що вона знаходиться на стадії методологічного становлення. Спроби створення єдиної теорії (наприклад, теорії конектома С. Сеунга та теорія когнітома К.В. Анохіна) ще не завершені. Наразі методологічні дослідження в цій сфері можна характеризувати метафорою теорії як мережі (запропонованою А. Едінгтоном і часто використовуваною К. Поппером і В. С. Стьопіним). У контексті цієї метафори зміни в картині світу залежать від того, які об'єкти ми «виловимо» теорією-

мережею. Очевидно, що інша конфігурація мережі дасть інші об'єкти. Отже, дослідження властивостей складних людиновимірних систем, що саморозвиваються, мусить мати відповідні вузли теорії-мережі, які зможуть «виловити» потрібні об'єкти.

6. Методологічні інновації, які розробляються в когнітивній науці, зокрема, перехід від конекціоністських (С. Сеунг), мережевих моделей до гіпермережевих (Р. Аткинс), можуть бути плідними для філософії науки як перспективні феноменологічні моделі. Також їх можна використати для феноменологічного опису складного комплексу когнітивних досліджень, когнітивних технологій і практик, які в даному дослідженні запропоновано визначати як когнітивістику. В цьому підході когнітивістика виступає як складна гіпермережа, включена в коеволюційні процеси циклічного зворотного зв'язку із складною гіпермережею людського мозку (К.В. Анохін) та складною когнітивною реальністю людини, як внутрішньою, так і зовнішньою, соціальною реальністю. Подібна модель дозволяє прояснити певні характеристики когнітивістики – її складність, людиноsumірність, адекватність не тільки когнітивній системі суб'єктів пізнання, а й складним об'єктам пізнання (мозок, психіка, свідомість, пізнання, мислення, соціальна поведінка та соціальна реальність).

7. Для феномену постнекласики характерна відсутність явної демаркації між наукою, філософією і культурою. У когнітивістиці це яскраво проявляється на прикладі філософії і теорії пізнання (Л.О. Мікешина). Узагалі, у когнітивістиці можна виділити філософські контексти переважно на стадії з'ясування витоків, процесів її становлення. Як і психологія, як і деякі інші види соціальних і біологічних наук, когнітивна наука «вийшла» з філософії: філософії пізнання, філософії свідомості та ін. Філософські контексти когнітивної науки, нейронауки тісно переплетені з нейрофілософією (П.С. Черчланд). В цьому полягає філософсько-методологічна специфіка когнітивістики.

8. Необхідність складного мислення, що відповідає складності соціальної реальності, розуміється як його системність, багатовимірність (Л.М. Богатая). Показано, що практична реалізація цієї складності і багатовимірності – один з етапів когнітивного моделювання або ж філософської рефлексії – уміння вийти на метарівень і побачити складне ціле в новому вимірі. Можливо, саме цей процес і є процесом креативного, холістичного мислення, коли настає момент «зборки», згортання хвильової функції, закриття гештальту. Цей напрям досліджень веде до принципово нової картини світу, до нової онтоантропології або антропонтології (В.П. Іванов, С.Б. Кримський), квантово-синергетичної антропології (В.Г. Буданов), фізики живого (С.П. Сітько).

9. Специфіка когнітивістики полягає в тому, що окрім її складності, міждисциплінарності й трансдисциплінарності, у ній існує невизначеність взаємовідношення теорії і практики. Це властиво сучасній науці в цілому, оскільки пов'язано з розвитком проміжної діяльності між теорією і практикою: межа, грань між автономними сферами теоретичного і практичного стала відносною, а співвідношення між ними розглядається під кутом зору взаємодії фундаментальних і прикладних досліджень (С.Б. Кримський). Так, фундаментальні дослідження принципів роботи мозку, наприклад, функціонування дзеркальних нейронів, мають

суто практичні застосування як у повсякденних комунікаціях, так і в терапії деяких захворювань. А прикладні дослідження, приміром, практичні результати у сфері теорії ігор, привели до фундаментальних відкриттів, відзначених Нобелівською премією, у галузі когнітивної економіки. Показано, що в досліджуваному об'єкті, когнітивістиці, складно відокремити як практику від теорії, так і фундаментальне від прикладного. Прикладні дослідження ведуть до зміни наших фундаментальних уявлень про світ, про свідомість, про майбутнє, а відповідні фундаментальні розробки активно впроваджуються як на рівні технологій, так і прикладних дисциплін, приміром, мерчендайзингу. Це тенденція «практизації» знання, посилення діяльнісних аспектів теорій.

10. У соціальній площині в прагматичному застосуванні здобутків когнітивних досліджень як методів підвищення когнітивної ефективності, а відповідно, діяльності є перспективними філософські принципи когнітивістики. Їх основою вважається цілісність, складне ціле когнітивної системи людини. Одна із філософських складових когнітивістики – еволюційна епістемологія основними своїми напрямками розвитку якраз і вважає дослідження у сфері цілісного розгляду когнітивної системи людини. У соціальному вимірі когнітивістики є перспективним концепт *embodied mind*, що проявляється концепціям втіленої тілесності й енактивізму (О.М. Князева, А. Томпсон). Концепції енактивізму, розширення поняття *Umwelt* (Я. фон Ікскюль) як когнітивної ніші в соціальній сфері не тільки прояснюють прояви соціальної діяльності, а й можуть служити філософсько-методологічними засадами холістичних принципів в освіті. Врахування цих філософських принципів має бути при розробці та впровадженні когнітивних технологій в освіті, бути доказом необхідності впровадження когнітивно-інформаційного підходу в освіті.

11. Показано, як на прикладі освіти працює форсайт – одна з ефективних когнітивних технологій у сфері дослідження майбутнього (*Future Studies*), що слід віднести до когнітивістики (О.М. Князева). Це окреслює основну тенденцію когнітивістики – можливість як «внутрішнього», так і «зовнішнього» застосування в її сфері когнітивних технологій. Так, когнітивні технології прийняття рішень (фасилітація, медіація та ін.) можуть застосовуватись як внутрішній інструментарій, предмет вивчення в управлінні та освіті, а крім цього, виступати засобом методологічного аналізу феномену управління або системи освіти як складного цілого. В період інтенсивного росту конвергентних технологій не можна не враховувати, що вони безпосередньо впливають на наше повсякденне життя і детермінують наше майбутнє. Сучасне наукове знання є складним утворенням, із рисами дуальності, «згорнуте» у процес, у проект (С.Б. Кримський), у якому необхідно постійно утримувати «фокус зборки», баланс та циклічні зворотні зв'язки науки і технологій. Особливо актуальним цей баланс є в освіті, де наразі майже неконтрольовано поширюються інформаційно-когнітивні технології. Це вимагає підтримання високого рівня розвитку та імплементації наукового знання, зокрема, когнітивних наук в освітній сфері.

12. Багато важливих проблем, які є ключовими для філософії свідомості і філософії пізнання, «збираються у складку» (Ж. Дельоз) за допомогою «когнітивного фокусу». Так, зв'язка «свідомість-тіло» перестає бути дихотомією,

розділеністю й стає цілісною, збирається в єдину «поверхню» (І.В. Бєскова, О.М. Князева). Подібним чином знімаються суперечності між внутрішнім і зовнішнім «Я», свідомим і несвідомим – вони зустрічаються на поверхні, але це не межа розділення двох протилежних середовищ, а саме одностороння поверхня, яка підтримує цю цілісність і дозволяє протікати когнітивним процесам, водночас зберігаючи свою розділеність і специфіку.

13. У пошуку філософських контекстів сучасних когнітивних досліджень вихідні ціннісні настанови дослідника гратимуть дуже істотну роль. Передусім, ціннісний аспект як важливий аспект людиновимірності включений у дискурс постнекласики. Також визнається важливість ціннісного аспекту, його ключова роль у пізнавальній діяльності. З розвитком когнітивістики це питання може отримати відповіді не лише у вигляді філософських сентенцій, але й у вигляді практичних інструментів зі сфери коучингу, НЛП (О.Є. Баксанський), інших когнітивних технологій і практик. Принципово, що ми не лише можемо говорити про важливість персональних цінностей, але й з достатньою точністю їх виміряти за допомогою сучасних когнітивних технологій. До них, наприклад, можна віднести так звану «піраміду Ділтса» та інші методики, зокрема і тілесно орієнтовані. Ціннісний підхід, що склався в результаті міждисциплінарних когнітивних досліджень, показує фундаментальні зрушення в теорії пізнання, що спричиняє зміну ідеалів і норм наукової діяльності. А це, відповідно, тягне за собою зміну філософських засад картини світу. Якщо раніше, у «класиці», пізнавальну діяльність, когнітивні процеси можна було описати терміном «відображення», потім з'явився термін «репрезентація», то зараз ми можемо говорити про «інтерпретацію» (Л.О. Мікешина). І це якісна зміна, яка порушує важливі для філософії науки питання об'єктивності істини, достовірності даних тощо. Окрім загроз когнітивних технологій, що інтенсивно розвиваються, в цьому випадку ціла низка викликів виникає у сфері науки і, відповідно, філософії науки. Тому актуальність розвитку нейроетики (за аналогією з біоетикою) більш ніж очевидна. Розгляд феномену когнітивістики з цієї позиції вимагає по-новому поставити питання про ціннісні засади сучасної науки. І це не тільки визначення статусу суб'єкта пізнання, значимості людських цінностей для повномірної реалізації ідеалів наукового дослідження, а й проявленості їх у практичній площині, зокрема, у стратегіях діяльності.

14. Конекціоністська, мережева модель когнітивістики є досить плідною на сучасному етапі, дозволяючи пояснити та спрогнозувати багато явищ соціальної реальності. Соціальний вимір когнітивістики – це соціальна конектоміка, яка структурно подібна до конектоміки головного мозку, структурної мережевої організації когнітивної системи людини. Але це, так би мовити, структурний, статичний підхід. Нелінійна динаміка функціонування, діяльності людини в соціумі обумовлює прояснення важливих темпоральних моментів, зокрема, зв'язок із попереднім досвідом та майбутніми діями. У когнітивній науці від теорії конектому вже здійснено науково-дослідницький перехід до теорії когнітому, яка пояснює ці моменти в індивідуальній когнітивній генезі. Якщо екстраполювати цю модель на суспільство, то ми отримаємо своєрідний соціальний когнітом – саме ті універсалії

культури (В.С. Стьопін), колективне свідоме та підсвідоме (К.Г. Юнг), що виводить нас на новому рівні на світоглядні концепції класичної філософії.

15. Розуміння когнітивістики як феномену постнекласичної науки виступає проявом холистичності та складності сучасної науки. Орієнтація на реалізацію такої настанови прослідковується в дисертаційній роботі на прикладі ідей і практик менеджменту, економіки, психології та певних напрямів комп'ютерної науки. Цей феномен пояснюється не просто людиновимірністю сучасної науки, а її одним з аспектів, що його пропонується позначати терміном «людиносумірність» (human-commensurability) – Ю.О. Мелков, Л.І. Сидоренко. Ця сумірність складного об'єкта, який є предметом когнітивістики, – людини, її психіки, діяльності та складного навколишнього середовища, яке пізнається людиною, методологічно та експериментально підкріплена сучасними когнітивними дослідженнями (вже є результати подібності мозку Всесвітній Мережі, подібності структури організації нейронів кільцю Мебіуса). Новітні тенденції подібності, холистичності, енактивності наукового знання ілюструє проект The Human Connectome Project, у якому для розшифрування людського конектому використовуються у формі гри пересічні бажанчі, а за рахунок правильної технології дослідження і статистичних принципів «великих чисел» отримані результати є достовірними. Це одна з тенденцій сучасної науки, де людиносумірність виступає в новій якості.

16. У дослідженні проаналізовано наукову діяльність, зокрема, у сфері когнітивних досліджень. Показано, що тенденціям подібності, холистичності, енактивності складної нелінійної системи наукового знання (передусім, що отримують у ході сучасних когнітивних досліджень) необхідно відповідати не тільки теоретичними моделями, а й діяльнісними практиками. Було проаналізовано когнітивні практики постнекласичної науки і показано, що не тільки теоретичні та класичні науково-дослідницькі практики можуть бути ефективними у сфері когнітивістики. Це можуть бути практики гри не тільки при навчанні-тренуванні майбутніх і сучасних науковців, а й при виконанні реальних наукових завдань (зазначений проект дослідження конектому).

17. Також показано, що змінюються форми інституціоналізації постнекласичної науки. По-перше, це змінюється внаслідок трансдисциплінарності та міждисциплінарності когнітивістики – залучення в проекти віртуальних наукових колективів, іноді зовсім короткотривалих об'єднань. Також підсилюються тенденції краудсорсингу в науці, об'єднання «громадянських вчених» та ін. Невизначеність та швидкоплинність наукових проектів висуває особливі вимоги до когнітивної ефективності, уміння працювати в умовах невизначеності, фактично ментального виснаження. Це потребує зміни в практиках підготовки та здійснення наукової діяльності.

18. Окреслені завдання для постнекласичної філософії науки, яка має бути не тільки практичною філософією, а й ціннісно-орієнтованою та формуючою сферою метакогнітивних досліджень. Щонайменше, науковцям потрібно використовувати досягнення когнітивістики як у власному розвитку, так і в розвитку постнекласичної науки. Концепція самореференції як базової когнітивної практики постнекласичної науки може бути запорукою успішної самоорганізації як індивідуальних, так і колективних наукових практик. Розгляд феномену

когнітивістики з цієї позиції вимагає по-новому поставити питання про ціннісні засади сучасної науки. І це не тільки визначення статусу суб'єкта пізнання, значимості людських цінностей для повномірної реалізації ідеалів наукового дослідження, а й проявленості їх в практичній площині, в стратегіях діяльності, зокрема, наукової діяльності.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Нестерова М. Когнитивистика: истоки, вызовы и перспективы / Марья Нестерова. – Сумы : Университетская книга, 2015. – 334 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Нестерова М. А. Когнитивный подход в практике корпоративного обучения / М. А. Нестерова // Філософія освіти. – 2011. – № 1–2. – С. 365–375.
2. Нестерова М. А. Управленческий аудит в системной парадигме когнитивного менеджмента / М. А. Нестерова // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : «ІНТАС», 2011. – Вип. 57. – С. 137–146.
3. Нестерова М. А. Когнитивные практики принятия решений / Мария Нестерова // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 18. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 46–52.
4. Нестерова М. А. Когнитивное лидерство как основа успешной управленческой деятельности / М. О. Нестерова // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – К. : 2011. – Вип. 55 (№ 12). – С. 396–399.
5. Нестерова М. О. Постнекласичні перспективи когнітивних досліджень / М. О. Нестерова // Філософія науки: традиції та інновації : науковий журнал. – 2012. – № 2 (6). – С. 34–42.
6. Нестерова М. О. Когнітивні практики управління: пошук філософських контекстів / М. О. Нестерова // Філософські проблеми гуманітарних наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 22. – С. 36–40.
7. Нестерова М. О. Методологічні експлікації когнітивних досліджень у сфері економіки та управління / М. О. Нестерова // Нова парадигма / НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2013. – № 114. – С. 72–79.
8. Нестерова М. О. Сучасні запити когнітивної ефективності в сфері управління / М. О. Нестерова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Вип. 29, т. 3. Дод. 1 : Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання : тематич. вип. – К. : Гнозис, 2013. – С. 231–238.

9. Нестерова М. О. Практичний інтелект та раціональність економічної поведінки / М. О. Нестерова // Нова парадигма / НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2014. – № 121. – С. 66–73.
10. Нестерова М. О. Когнітивні аспекти гуманітарних інновацій в соціально-економічній сфері / М. О. Нестерова // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – К. : ЦГО НАН України, 2013. – № 30. – С. 274–282.
11. Нестерова М. О. Когнітивні аспекти прийняття управлінських рішень: завдання вищої освіти / М. О. Нестерова // Вища освіта України. – 2013. – № 4. – С. 32–37.
12. Нестерова М. А. Когнитивные технологии инноваций в управлении социально-экономическими системами / М. А. Нестерова // Ученые записки Таврического государственного университета. Серия : Философия. Культурология. Политология. Социология / Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского. – Симферополь, 2014. – Т. 27 (66), № 1–2. – С. 208–217.
13. Нестерова М. А. Когнитивные основания рациональности социального поведения / М. А. Нестерова // Наукові записки КУТЕП. Серія : Філософські науки. – 2014. – Вип. 17. – С. 209–219.
14. Нестерова М. А. Философские истоки когнитивистики / М. А. Нестерова // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : Філософські науки / голов. ред. В. С. Пазенок. – К. : КУТЕП, 2014. – Вип. 18. – С. 57–67.
15. Нестерова М. А. Когнитивный подход к построению картины мира / М. А. Нестерова // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : Філософські науки / голов. ред. В. С. Пазенок. – К. : КУТЕП, 2014. – Вип. 19. – С. 170–177.
16. Нестерова М. А. Становление когнитивной науки / М. А. Нестерова // Нова парадигма : [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 122. – С. 12–20.
17. Нестерова М. О. Трансдисциплінарність когнітивістики / М. О. Нестерова // Нова парадигма : [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 123. – С. 42–49.
18. Нестерова М. О. Методологічні підходи когнітивістики / М. О. Нестерова // Нова парадигма : [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 124. – С. 27–36.
19. Нестерова М. О. Когнітивістика та соціальна картина світу / М. О. Нестерова // Нова парадигма : [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 125. – С. 22–29.
20. Нестерова М. А. Междисциплинарность когнитивистики / М. А. Нестерова // Практична філософія. – 2015. – № 1. – С. 64–71.

21. Нестерова М. О. Інформаційно-когнітивні технології в системі вищої освіти суспільства знань / М. О. Нестерова // Вища освіта України. – 2015. – № 1. – С. 40–45.
22. Нестерова М. О. Перспективи застосування когнітивних технологій в системі вищої освіти / М. О. Нестерова // Вища освіта України. – 2015. – № 2. – С. 16–20.
23. Нестерова М. О. Когнітивістика в системі вищої освіти: інформаційно-комунікативний контекст / М. О. Нестерова // Вища освіта України. – 2015. – № 3. – С. 13–18.

Статті у наукових періодичних виданнях з міжнародним індексом цитування:

1. Нестерова М. А. Рациональность принятия решений в когнитивной экономике / М. А. Нестерова // Молодий вчений. – 2014. – № 5. – С. 115–125.
2. Нестерова М. А. Методологические подходы когнитивистики / М. А. Нестерова // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – С. 58–61.
3. Нестерова М. А. Теория и метод когнитивистики / М. А. Нестерова // Молодий вчений. – 2015. – № 5. – С. 115–125.
4. Нестерова М. А. Методологические модели когнитивистики как феномена постнеклассики / М. А. Нестерова // Молодий вчений. – 2015. – № 6. – С. 94–98.
5. Нестерова М. А. Методологический анализ когнитивистики как феномена постнеклассики / М. А. Нестерова // Молодий вчений. – 2015. – № 7. – С. 132–125
6. Нестерова М. А. Перспективы когнитивных практик в обучении / М. А. Нестерова // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2015. – Вип. 99 (№ 12). – С. 396–399.

Інші статті за темою дисертаційної роботи:

1. Нестерова М. О. Когнітивні принципи соціально-економічного успіху / М. О. Нестерова // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : матеріали V Міжнар. філософсько-економічних читань (28–29 травня 2012 р., Ірпінь). – Львів, 2012. – С. 490–499.
2. Нестерова М. А. Когнитивные аспекты современной экономики / М. А. Нестерова // Когнитивные исследования на современном этапе. КИСЭ-2013 : материалы Четвертой Междунар. науч.-практ. конф. (8–9 апреля 2013 г., Россия, Ростов-на-Дону). – Ростов н/Д : СКНЦ ВШ ЮФУ, 2013. – С. 54–59.
3. Нестерова М. О. Феномен грошей в когнітивній парадигмі сучасної економіки / М. О. Нестерова // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : зб. наук. праць / редкол. ; відп. секр. З. С. Скринник. – Львів : УБС НБУ, 2013. – С. 437–447.
4. Нестерова М. О. Обдарованість у фокусі проблеми складносистемного мислення: синергетичний аспект / М. О. Нестерова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2012. – № 5. – С. 42–44.

5. Нестерова М. А. Когнитивные практики в управлении развитием территорий / М. А. Нестерова // Просторова економіка: концепції, моделі та регіональні аспекти : монографія / за ред. П. В. Захарченка, Т. П. Несторенко. – Бердянськ : Вид. Ткачук, 2012. – С. 56–65.
6. Нестерова М. А. Рациональность в когнитивной экономике / М. А. Нестерова // Когнитивные исследования на современном этапе. КИСЭ-2014 : материалы Пятой Междунар. науч.-практ. конф. (7–8 апреля 2014 г., Россия, Ростов-на-Дону). – Ростов н/Д : СКНЦ ВШ ЮФУ, 2014. – С. 54–59.
7. Нестерова М. А. Рациональное мышление в контексте финансовой цивилизации / М. А. Нестерова // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : зб. наук. праць / редкол. ; відп. секр. З. С. Скринник. – Львів : УБС НБУ, 2014. – С. 425–435.
8. Нестерова М. А. Философские аспекты когнитивного моделирования в экономике знаний / М. А. Нестерова // The 1st International Conference "Cognitive Modeling in Science, Culture, Education" (CMSCE-2013), Milano-Marittima, Italy, 14–21 September, 2013. – С. 457–465.
9. Нестерова М. О. Когнітивні технології в освіті для підвищення ефективності прийняття рішень / М. О. Нестерова // Постметодика. Філософія освіти та освітні практики: вектори взаємодії. – 2013. – № 5. – С. 48–51.
10. Нестерова М. А. Когнитивные технологии обучения / М. А. Нестерова // Матеріали конф. CMSCE-2014, The 2nd International Conference "Cognitive Modeling in Science, Culture, Education" (CMSCE-2014), Isola, Slovenia, 7–14 September, 2014. – С. 167–170.
11. Нестерова М. А. Проблема иррациональности в когнитивной экономике / М. А. Нестерова // Когнитивные исследования на современном этапе. КИСЭ-2015 : материалы Четвертой Междунар. науч.-практ. конф. (22–23 апреля 2015 г., Россия, Ростов-на-Дону). – Ростов н/Д : СКНЦ ВШ ЮФУ, 2015. – С. 54–59.

Матеріали і тези доповідей на наукових конференціях:

1. Нестерова М. А. Постнеклассические практики обучения / М. А. Нестерова // Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 27–28 жовтня 2010 р.). – Суми : Університетська книга, 2010. – С. 22–23.
2. Нестерова М. А. Когнитивная эффективность принятия решений / М. А. Нестерова // Інформаційні технології в економіці, менеджменті та бізнесі. Проблеми науки, практики і освіти : тези доповідей : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. (24–25 листопада 2011р., м. Київ / редкол. : І. І. Тимошенко (голова) та ін. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – С. 282–285.
3. Нестерова М. О. Когнітивні практики управлінської діяльності в голографічній картині світу / М. А. Нестерова // Людина і світ: способи та аспекти взаємовпливів : тези Міжнар. наук. конф. «XXIV читання, присвячені пам'яті

засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (10–11 лютого 2012 р.). – Львів : Вид-во «Ліга-Прес», 2012. – С. 281–283.

4. Нестерова М. А. Концептуальные основания постнеклассических практик управления / М. А. Нестерова // Особистість. Суспільство. Право : зб. наук. ст. та тез наук. повідомлень за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю Полтавського юридичного інституту (15 березня 2012 р., м. Полтава). – Харків : «Точка», 2012 – С. 438–442.

5. Нестерова М. О. Синергетичне мислення в менеджменті / М. О. Нестерова // Синергетика і освіта : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15 березня 2012 р., м. Київ). – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – С. 272–278.

6. Nesterova M. Systemic Approach in the Modern Management [Elektronic resource] / Maria Nesterova // Symposium N. Complexity and Management : from the Concept of Innovation to Social Responsibility / European meetings on cybernetics and system research : Book of abstracts. – Vienna, 2012. – P. 274–275. – Access mode : http://www.emcsr.net/wp-content/uploads/2012/Book_of_Abstracts_EMCSR_2012.pdf

7. Нестерова М. А. Системное мышление в постнеклассическом менеджменте / М. А. Нестерова // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012» (18–19 квітня 2012 р.) : [матеріали доповідей та виступів] / ред. кол. А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Ч. 6. – С. 32–34.

8. Нестерова М. А. Сложносистемное мышление в синергетической парадигме / М. А. Нестерова // Философия в современном мире: диалог мировоззрений : материалы VI Российского философского конгресса (Нижний Новгород, 27–30 июня 2012 г.) : в 3 т. Т. 2. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородского госуниверситета им. Н. И. Лобачевского, 2012. – С. 346–347.

9. Нестерова М. О. Обдарованість у фокусі проблеми складносистемного мислення: синергетичний аспект / М. О. Нестерова // Людина в модифікаціях інформаційного світу: синергетичний аспект : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23 жовтня 2013 року, м. Київ. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2012. – С. 172–175.

10. Нестерова М. А. Философские контексты экономики знаний / М. А. Нестерова // Диалог мировоззрений: Человек в мире современной экономики : материалы XII Междунар. симпозиума 28–30 мая 2013 г. / под общ. ред. А. В. Дахина. – Н. Новгород : НИУ РАНХиГС, 2013. – С. 322–325.

11. Нестерова М. А. Методологические экспликации когнитивных исследований в социо-экономической сфере / М. А. Нестерова // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013» (16–17 квітня 2013 р., м. Київ) : [матеріали доповідей та виступів] / ред. кол. А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 3. – С. 190–192.

12. Нестерова М. О. Когнітивне лідерство як запорука ефективного публічного управління / М. О. Нестерова // Матеріали XIII Міжнар. наук. конгресу «Публічне управління: виклики XXI століття» (21–22 березня 2013 р., м. Харків). – Харків, 2013. – С. 280–281.

13. Нестерова М. О. Когнітивні аспекти та етичні дилеми тренінгових технологій в управлінському консультуванні / М. О. Нестерова // Тренінгові технології в освіті

та бізнесі: досвід і перспективи застосування (18–20 лютого 2013 р., м. Київ). – К. : КНЕУ, 2013. – С. 97–100.

14. Нестерова М. А. Когнитивные аспекты парадигмы сложности / М. А. Нестерова // Наука XXI століття, індустрія хай-тек і сучасна освіта : тези виступів учасників Всеукр. наук. конф. (Суми, 18–19 жовтня 2012 р.). – Суми, 2012. – С. 50–51.

15. Нестерова М. О. Гуманізм. Людина. Пам'ять / М. О. Нестерова // Пам'яті професора Валерія Григоровича Скотного : матеріали 24-х Міжнар. людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 12–13 жовтня 2012 р.). – Дрогобич : Редакційно-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 118–120.

16. Нестерова М. А. Принципы когнитивной эффективности в процессе образования / М. А. Нестерова // Управління інноваційним розвитком освіти: глобальний та національний виміри : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (2 квітня 2012 р., м. Суми). – Суми : Університетська книга, 2012. – С. 74–76.

17. Нестерова М. А. Творческое мышление в фокусе когнитивных стратегий синергетики / М. А. Нестерова // Творчість як спосіб пізнання дійсності: синергетична парадигма : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (20 березня 2013 року, м. Київ). – К. : Інститут обдарованої дитини, 2013. – С. 51–55.

18. Нестерова М. Ціннісні засади прийняття управлінських рішень / М. Нестерова // Зміни в людському самоосмисленні за умов сучасних інформаційних процесів : тези Міжнар. наук. конф. «XXVI читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського» (10–11 лютого 2014 р., м. Львів) / відп. ред. В. Л. Петрушенко ; редагування І. В. Карівець. – Львів : Вид-во «Ліга-Прес», 2014 – С. 212–215.

19. Нестерова М. О. Когнитивные технологии инновационного управления / М. О. Нестерова // Актуальні проблеми економіки та управління сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 14 березня 2014 р.) / за заг. ред. М. М. Палінчак, В. П. Приходько. – Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 14–17.

20. Нестерова М. А. Дисрационализм в принятии решений / М. А. Нестерова // Актуальні проблеми економіки та управління сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16 травня 2014 р.) / за заг. ред. М. М. Палінчак, В. П. Приходько. – Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 274–277

21. Нестерова М. Когнітивна парадигма сучасної освіти / Марія Нестерова // Якість вищої освіти: українська національна система та європейські практики» (21–22 березня 2015 р., м. Київ) : матеріали наук.-практ. конф. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 78–79.

22. Нестерова М. А. Когнитивные принципы построения картины социальной реальности / М. А. Нестерова // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015» (21–22 квітня 2015, м. Київ) : [матеріали доповідей та виступів] / ред. кол. А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Ч. 6. – С. 32–34.

23. Нестерова М. О. Міждисциплінарність та людиномірність когнітивістики в фокусі методологічного аналізу / М. А. Несторова // Філософсько-світоглядні та міждисциплінарні проблеми гуманітарного розвитку сучасного суспільства : [матеріали доповідей та виступів наукової конф. 2 липня 2015 р.] / ред. кол. А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2015. – С. 35–37.

АНОТАЦІЯ

Нестерова М. О. Сучасні когнітивні дослідження: філософсько-методологічні контексти концептуалізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2015.

У дисертаційній роботі здійснено філософську реконструкцію тенденцій концептуалізації сучасних когнітивних досліджень. Визначено сучасний стан когнітивних досліджень як такий, що являє собою мережу, центровану навколо пов'язаних між собою когнітивних наук і супутніх когнітивних практик та технологій, частина яких є реалізацією когнітивних концепцій, а частина ще не концептуалізовані. Цей конгломерат когнітивних наук, практик і технологій у їх єдності є феноменом постнекласики і позначений терміном «когнітивістика». Виявлено загальні тенденції концептуалізації когнітивістики як постнекласичного феномену, а саме як гіпермережевого нелінійного утворення та реалізації трансдисциплінарних стратегій у його різних вузлах. Отже, когнітивістика має нелінійно-динамічний характер розвитку з його характерними рисами: відкритістю до середовища (у даному випадку соціуму), зворотними зв'язками, емерджентністю нових утворень, коеволуційними, взаємообумовленими змінами. Орієнтація на реалізацію такої настанови прослідковується в дисертаційній роботі не тільки на результатах сучасних когнітивних досліджень, а й на прикладі ідей і практик менеджменту, економіки, психології та певних напрямів комп'ютерної науки. Продемонстровано практичне значення застосування когнітивних концепцій у різних предметних сферах; окреслено перспективи подальшої концептуалізації когнітивістики.

Ключові слова: когнітивістика, когнітивні дослідження, когнітивна наука, когнітивні технології, постнекласична наука.

АННОТАЦИЯ

Нестерова М. А. Современные когнитивные исследования: философско-методологические контексты концептуализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2015.

В диссертационной работе осуществлена философская реконструкция тенденций концептуализации современных когнитивных исследований. Определено

современное состояние когнитивных исследований как представляющее собой сеть, центрированную вокруг связанных между собой когнитивных наук и сопутствующих когнитивных практик и технологий, часть которых является реализацией когнитивных концепций, а часть еще не концептуализированы. Этот конгломерат когнитивных наук, практик и технологий в их единстве является феноменом постнеклассики и в работе обозначается термином «когнитивистика».

Методологические инновации, которые разрабатываются в когнитивной науке, в частности, переход от сетевых, коннекционистских, теория коннектома (С. Сеунг), сетевых моделей к гиперсетевым, теория когнитивного (К.В. Анохин), могут быть плодотворными для философии науки как перспективные феноменологические модели. Также их можно использовать для феноменологического описания самого сложного комплекса когнитивных исследований, когнитивных технологий и практик, которые в работе определены как когнитивистика. В этом подходе когнитивистика выступает как сложная гиперсеть в коэволюционных процессах циклической обратной связи со сложной нелинейной гиперсетью человеческого мозга и сложной нелинейной когнитивной реальностью человека, как внутренней, так и внешней, социальной реальностью. Подобная модель позволяет прояснить определенные характеристики когнитивистики – ее сложность, человекомерность, адекватность не только сложным объектам познания (мозг, психика, сознание, познание, мышление, социальное поведение и социальная реальность), но и сложной когнитивной системе человека. Выявлены общие тенденции концептуализации когнитивистики в качестве постнеклассического феномена: разворачивание ее в качестве гипер сетевого нелинейного образования, реализующего трансдисциплинарные стратегии когнитивистики в его разных узлах. Таким образом, когнитивистика имеет нелинейно-динамический характер развития с характерными особенностями: открытостью к среде (в данном случае социуму), обратными связями, эмерджентностью новых образований, коэволюцией, взаимообусловленностью изменений.

В работе обоснована необходимость и описаны принципы сложносистемного нелинейного мышления, которое отвечает как сложности познаваемых объектов, так и сложности самих процессов познания. Сложносистемное мышление должно соответствовать принципам многомерности, рефлексивности, диалогичности, холистичности и т.п. Показаны методологические связи концепции сложносистемного мышления с концепциями креативности и когнитивной эффективности, а также показаны сферы применения этих концепций в творчестве, науке и других сферах человеческой деятельности.

Для феномена постнеклассики характерно отсутствие явных демаркаций между наукой, философией и культурой. В когнитивистике это ярко проявляется на примере философии познания и теории познания (Л.О. Микешина), на примере связи философии когнитивной науки, нейронауки с нейрофилософией (П.С. Черчланд), в чем и состоит философско-методологическая специфика когнитивистики. Подобная целостность, в частности включенность и культурных проекций, универсалий культуры (В.С. Степин), выдвигает особые требования не только к эффективности мышления, когнитивной эффективности, но и ценностным установкам субъекта постнеклассической науки.

Ценностный подход, сложившийся в результате междисциплинарных когнитивных исследований, показывает фундаментальные сдвиги в теории познания, вызывает изменение идеалов и норм научной деятельности, что влечет за собой изменение философских принципов построения картины мира. Показан переход от понимания познавательной деятельности как «отображения» и затем как «репрезентация», к пониманию когнитивных процессов как «интерпретация» на современном постнеклассическом этапе развития науки. И это качественное изменение, которое актуализирует важные для философии науки вопросы объективности истины, достоверности данных и т.п. Кроме возможных угроз когнитивных технологий, которые интенсивно развиваются, в этом случае целый ряд вызовов возникает в сфере науки и, соответственно, философии науки. Поэтому очевидна актуальность развития нейроэтики (по аналогии с биоэтикой). Рассмотрение феномена когнитивистики с этой точки зрения требует по-новому задать вопрос о ценностных принципах современной науки не только в качестве определения статуса субъекта познания, значимости человеческих ценностей для полноценной реализации идеалов научного исследования, но и проявленности их в практической плоскости, к примеру, в стратегиях деятельности. Ориентация на реализацию такой установки прослеживается в диссертационной работе не только в обосновании результатов современных когнитивных исследований, но и на примере идей и практик менеджмента, экономики, психологии и определенных направлений компьютерной науки. Продемонстрировано практическое значение применения когнитивных концепций в разных предметных сферах; очерчены перспективы дальнейшей концептуализации когнитивистики. В частности, показана целесообразность включения в ее конгломерат теории сложных адаптивных систем, теории гиперсетей, коннектомики и исследований будущего (the Future Studies).

В диссертационной работе рассматриваются с точки зрения достижений современных когнитивных исследований новые проекции ответов на общеполитические вопросы – природу познания, сознания, телесности, бытия человека. Эти интенции должны учитывать тенденции развития постнеклассической науки, сложной нелинейной динамики развития общества и индивидуального сознания человека. Показаны не только возможности, но и риски дальнейшего развития когнитивных технологий, в частности, в направлении когнитивных улучшений (cognitive enhacement). Этот вызов характерен для современного этапа развития научного познания и его философского осмысления.

Ключевые слова: когнитивистика, когнитивная наука, когнитивные исследования, когнитивные технологии, постнеклассическая наука.

ABSTRACT

Marja Nesterova. Modern Cognitive Researches: Philosophical-methodological Conceptualisation Contexts. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Sciences in Philosophy, Speciality 09.00.09 – Philosophy of Science. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis is dedicated to philosophical consideration of trends in the conceptualisation of contemporary cognitive researches. It is identified the current state of

cognitive researches as a network, with the centered nodes of interrelated cognitive science and the cognitive practices and technologies, some of them are the realizations of cognitive concepts, but some of them are still not conceptualised. This conglomerate of cognitive sciences, practices and technologies in their unity is a phenomenon of postclassic and defined with the term cognitivistics. The main tendencies in the conceptualisation of cognitivistics as postnonclassical phenomenon are as follows: its development in the direction of hypernet nonlinear formation and implementation of transdisciplinary strategies in its various nodes. Thus, the cognitivistics has a nonlinear nature of the development with its distinctive features: openness to the environment (society), cyclic feedbacks, the emergence of new formations, coevolution as a interdependent changes. Orientation on the implementation of such a concept is traced in this dissertation not only on the results of modern cognitive researches, but also on the example of the ideas and practices of management, economics, psychology and certain areas of computer sciences. It is demonstrated the values of the practical appliance of some cognitive concepts in the various subject areas; it is outlined the prospects for further conceptualisation of cognitivistics.

Keywords: cognitivistics, cognitive researches, cognitive science, cognitive technologies, post-non-classical science.